

## PAPER DETAILS

TITLE: Me'mun'dan Önce Abbasîler ve Mu'tezilîler Arasındaki İlişkiler

AUTHORS: Mehmet ÜMIT

PAGES: 165-174

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/85940>

## ME'MUN'DAN ÖNCE ABBASÎLER VE MU'TEZİLÎLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER \*

Dr. Faruk Omar  
Notlarla Çev. : Mehmet Ümit \*\*

Abbasîler iktidarı ele geçirir geçirmez, kendi rejimleri için resmi bir öğreti kabul etme zorunluluğu ile karşı karşıya kaldılar. Abbasî devriminin siyasi tabiatına ve Horasan'daki kabilevî konfederasyonun önemine rağmen Abbasî propagandasının Haşimiyye olarak adlandırılan bir fırka veya grup tarafından organize edilen yıkıcı faaliyetlerle başladığını tekrar vurgulamak gerekir.

Me'mun öncesi ilk dönem Abbasîlerin müphem, kompleks ve tanımlanmamış dinî politikası, spekülasyonlara neden olmuştur. Bu konuda H. S. Nyberg'in hipotezi şudur:<sup>1</sup> Abbasîler, Emevîlerin son döneminde Mu'tezilîleri kendi propagandacıları olarak kullandılar ve böylece Mu'tezilî öğretiler Abbasî hareketinin resmi öğretisi haline geldi. H. Gibb,<sup>2</sup> asıl kendi amaçları için Abbasîleri kullanan Mu'tezilîlerdir, diyerek Nyberg'in iddiasını tersine çevirmektedir. O,

---

\* Bu metin, Faruk Ömer'in *Sümer* (Bağdat 1976, Sayı: 32, ss. 189-194)'de yayımlanan "The Relation Between The Mu'tazilites and The Abbasids Before al-Ma'mun" başlıklı makalesinin çevirisidir. Metinde yer alan tarihlerin ilki Hicrî, ikincisi Miladîdir. Yazar, dipnotlarda verdiği referanslara ilişkin künye bilgilerini; yazar adı, sayfa, cilt, baskı yeri vb. bilgileri eksik bırakmıştır. Bu tür eksiklikler tarafımızdan tespit edilerek verilmiş ve bazı bilgiler için ek referanslar gösterilmiştir. (Çev.)

\*\* Dr., Gazi Üniv. Çorum İlahiyat Fakültesi, İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi.

1 H. S. Nyberg, "Mu'tazila", *El*(1) Leiden 1913-1936, c. III, ss. 787 vd.

2 H. A. R. Gibb, "Government and Islam Under the Early Abbasids, The Political Collapse of Islam", *L' Elaboration de l'Islam*, Paris 1961, ss. 115-127 (Çev.).

“ilk dönem Abbasîlerle Mu'tezilî kanat arasında ki yakın bir ilişki oldukça muhtemel görünür” der ve şunu ilave eder: “Her ne kadar ben, Nyberg'in iddiasını tersine çevirme ve Mu'tezile'yi önce ve bağımsız olarak kabul etme ve sadece ardından da Mu'tezile'nin Abbasî hilafetiyle ilişkisi olduğu eğiliminde olsam da, B. Lewis'e göre<sup>3</sup> Abbasî propagandacıları tabiatları gereği zaten aşırı (gulât) idiler ve Ravendiyye fırkasına mensuptular. Profesör M. Watt da,<sup>4</sup> Nyberg'in hipotezinin zayıflığına işaret eder. Ancak bir karara varmaksızın şöyle der: “Onlar (Mu'tezile), H. S. Nyberg'in ileri sürdüğü şekilde yeni hanedanın dâileri olmaları muhtemel gözükme de, Abbasî hareketini tanımaya başladıkça muhtemelen ona taraftar oldular.” Ebû Müslim'in propagandacılarından farklı olduğu hususlar konusunda Ch. Pellat,<sup>5</sup> dâilerini Kuzey Afrika eyaletine olduğu kadar Çin sınırına kadar gönderen Vâsıl b. Atâ'yı övdüğü söylenen Safvan el-Ensârî'nin beyitlerinin net bir açıklamasını vermenin zorluğunu ifade eder. Sourdel,<sup>6</sup> Safvan'ın beyitlerinin ve Vâsıl'ın faaliyetlerinin, özellikle onların Medine'de Abdullah el-Mehd ile samimi ilişkilerini hatırlayacak olursak Alevî eğilimli hareketlerle ilişkili olabileceğini belirtir. Şayet biz buna Şehristânî'nin<sup>7</sup> Mağrib'te Hasan oğullarından İdris b. Abdillâh'ın ülkesinde Vâsılıyye'den küçük bir grubun bulunduğu şeklindeki ifadesini de ilave edersek bu herhalde hatalı olmaz. C. Cahen,<sup>8</sup> hem Nyberg'in hem de Lewis'in teorilerini reddetme eğilimindedir. O, Abbasî devriminde “İslamlaşmaya ve bir ırk hakimiyetine dayalı İslam anlayışının çöküşüne yönelik daha derin bir irade olduğunu”

3 Bernard Lewis, “Abbasids”, *EI2* Leiden 1986, c. I, ss. 15-23; amlf, “Hashimiyya”, *EI2*, c. III, s. 265. (Çev.).

4 W. M. Watt, “The political Attitudes of The Mu'tazila”, *J.R.A.S.*, 1963, ss. 38-57, s. 54; amlf, *Islamic Survey I*, Edinburgh 1962, ss. 61 vd. çev.

5 Ch. Pellat, *Le Milieu Basrien et le Formation de Câhiz*, Paris 1953, (Arabic traus.) (Çev.).

6 D. Sourdel, “Baghdad Capitale du Nouvel Empire Abbâside”, *Baghdad* içinde, Özel Sayı, 1962. (Çev.)

7 Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim eş-Şehristânî (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, tahk. Ahmed Fehmi Muhammed, Dâru's-Sürûr, Beyrut 1949, c. I, ss. 60-61 (Çev.).

8 C. Cahen, “point du Vue Sur...”, *R.H.*, 1963, s. 336.

görür. Cahen'e göre Abbasî devriminde aşırıların bulunmasına rağmen bu, eylemlerine motivasyon gücü veren onların (aşırıların) doktrinleri değildi, en azından devrimcilerin çoğunluğunun anlayışı bu değildi.

Bununla birlikte Hâşimiyye fırkasının, taraftarlarının nakîbler, dâî şefleri ve dâîler şeklinde ilk olarak teşkilatlandıkları Horasan'da Abbasî propagandasının çekirdeği olduğunda şüphe olmamasına rağmen, Mu'tezile'nin II./VIII. yüzyılın başında tanımlanmış bir fırka olarak organize olup olmadığı kesin değildir. M. Watt,<sup>9</sup> Mu'tezile'nin Miladî 800 veya 850'ye kadar açıkça tanımlanmış bir bünyesinin olmadığını ifade etmişti. Kendi öğretilerini Cehm b. Safvan'ınkilerden ayırt etmek ve soyutlamak için girişilen bir çabada, sadece, daha önceki şartlara yönelik olarak daha sonraki Mu'tezilî kavramların bir projeksiyonuna ilişkin teşebbüsün sonucu bu konuda Mezhepler Tarihçilerinden edinilen yegane kanaattir.<sup>10</sup> Mezhepler tarihçileri tarafından Vasıl ve Amr gibi Mu'tezile fırkasının kurucusu olarak ifade edilenler, gerçekte sadece daha şümüllü ashabu'l-Hadis veya fukahâ grubunun üyesiydiler. Mükemmel makalesinde Nallino'nun belirttiği gibi,<sup>11</sup> onların isimleri, *Ehl-i Sünnet*'ten ayrılmaları veya Hasan-ı Basrî'nin halkasından kovulmalarıyla değil, inanç ve inançsızlık arasında bir yere işaret eden *el-menzile beyne'l-menzileteyn* öğretisi ile ilgili olarak geçmektedir. Onlar, büyük günah işleyen *fasıkın*, ne Mü'min ne de kafir olmayıp, ikisi arasında bir yerde olduğunu iddia ettiler. Mu'tezile ismi, *Ehl-i Sünnet*'ten ayrılmadan ziyade çatışan gruplar arasında nötr bir siyasî tavra işaret eder.

Gerçekte Mu'tezile ismi, siyasî çekişmeden uzak duran farklı grup ve figürlere atfedilir. Tarihî rivayetlerde Vasıl ve Amr'a "Mu'tezilîler" ismi verilse de onlar, daha sonraki zamanlarda var olan Mu'tezile'nin belli bir grubunun üyeleri telakki edilmemelidir.

9 Watt, "The political Attitudes", s. 54.

10 Bkz. Halid Ali, *Cehm b. Safvan*, Bağdat 1965, ss. 161 vd.

11 C. Alphonso Nallino, "sul Origin de Nome die Mu'taziliti", *R.S.O.*, 1916-18. O kendi görüşünü, 'Mu'tezile' kavramının Ali'ye biat edip, Osman'ın taraftarı olmayanlara delalet etmesi için kullanıldığına işaret eden tarihî metinleri referans alarak destekler.

İbrahim el-Hasenî'nin Basra'daki ayaklanmasıyla ilgili rivayetlerinden birini referans alarak İsfehânî,<sup>12</sup> İbrahim'e, Mu'tezile'den değil, Amr b. Ubeyd taraftarlarınca verilen destekten bahseder.

Abbasîler, iktidarı ele geçirdikten sonra Mu'tezilî eğilimlerle ilgili hiçbir belirti göstermedi. Ebû Ca'fer el-Mansur'un gençlik yıllarında<sup>13</sup> çok aktif bir hayatının olduğu ve başta Basra olmak üzere çeşitli şehirlerin camilerindeki dinî halkalara sık sık gittiği doğrudur. O, arkadaşlarını Ehl-i Hadis içinden seçti ve onun hadis ve Kelam bilgisi bilinmekteydi. Bir rivayete göre<sup>14</sup> Mansur'un bir gün Basra'dan babasının yaşamış olduğu Şam'a döndüğünde bazı Kaderî görüşleri ifade ettiği söylenir. Babası Muhammed b. Ali bunu duyduğunda onu azarladı ve aynı konudan bir daha söz etmesini yasakladı. Şayet bu rivayet doğru ise, Abbasî davetinin başlatıcısı Muhammed bu konuya şiddetle karşı çıktığından, Abbasîlerin, Mu'tezilî öğretileri kendi doktrinleri olarak hiç kabul etmedikleri farz edilebilir.

Mu'tezile'nin kurucusu olarak isimlendirilen Vâsıl b. Atâ, Ebû Haşim Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin öğrencisiydi.<sup>15</sup> İbnu'l-Murtazâ'ya göre o, dâîlerini İslâm'ın propagandasını yapmak ve sapkınlığa karşı koymak için imparatorluğun çeşitli beldelerine gönderdi. Bununla birlikte onların isimleri, asla Horasan'ın iyi bilinen Abbasî propagandacılarının isimlerine benzemez. Vâsıl b. Atâ, Abbasîler iktidara gelmeden önce 131/749'de öldüğünden sadece Amr b. Ubeyd'in yeni rejime karşı tutumu inceleme konusu yapılabilir.

12 Ebu'l-Hüseyin Ali b. Hüseyin Ebu'l-Ferec el-İsfehânî (356/967), *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, Seyyid Ahmed Sakr, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbuât, Beyrut 1987, ss. 284, 327. Ayrıca Bkz. ss. 275, 292-294, 298. (Çev.).

13 Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî (346/957), *Murûcu'z-zeheb ve meâdinu'l-cevher*, tahk.: Charles Pellat, Beyrut 1973, c. VI, s. 207; Ebû Yahya Zekerîyya b. Muhammed b. Mahmud Kazvîni (682/1283), *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Dâru Sâdr, Beyrut t.y., s. 312. (Çev.)

14 Takiyyuddîn Ahmed b. Ali el-Makrizî (845/1441), *el-Muntehâbu't-tezkire fi't-târîh*, B.N. yazması, Paris.

15 Ahmed b. Yahya İbnu'l-Murtaza (840/1437), *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, tahk.: S. D. Wilzer, Beyrut 1960, s. 7; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, c. I, s. 66. (Çev.)

Mansur, Amr b. Ubeyd'i Mutezilî hareketin lideri olarak hiç düşünmemiştir. Ancak şahsî niteliklerinden ve oldukça uzun bir geçmişe dayanan arkadaşlıklarından dolayı ona çok saygı duymuştur. Amr, dünyevî isteklere sahip değil ve halife ile olan arkadaşlığından asla faydalanmamış gibi gözükür. Diğer taraftan o, halifenin iradesindeki idareye katılmayı açıkça reddetti ve sadece adaleti uygulaması için ona tavsiyede bulunmakla yetindi.<sup>16</sup> 'Gerçek ilmi yükselt ki onun ehli sana tabi olsun'. Gerçekte Mansur, özel siyasi-dinî bir anlayıştan dolayı değil, fakat rejimi için din adamlarını kazanmaya ilişkin planının bir parçası olarak onun hizmetini temin etmeyi istedi. Abbasî devlet yönetimine ilişkin Amr'ın mülahazaları arkadaşça olmaktan ziyade muhaliftir. O sert sözlerle halifeye öğüt verirdi. Bir defasında Amr, Abbasî memurlarını hırsızlar olarak isimlendirdi ve hatta Ebû Eyyub el-Muryânî'yi, "İşlerinin idaresi için bir topluma senin idareci yapılman, kötülük olarak onlara yeter" diyerek kınadı.<sup>17</sup> Bununla birlikte halife, Amr için kritik olan 145/762 yılında onun Alevî eğilimlerinden şüphelendi.<sup>18</sup> Fakat kısa sürede

16 Örneğin bkz. Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî (279/892), *Ensâbü'l-eşraf*, tahk.: Süheyl Zekkâr-Riyad Zirikli, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, c. IV, ss. 309-314; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe (276/889), *Uyûnu'l-Ahbâr*, talk.: Müfid Muhammed Kamîha, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, t.s., I, 308, II, 364. Amr b. Ubeyd, idarenin temsilcisi emniyet teşkilatından bir adamın hırsızın elini kestiğini gördüğünde; "Gizli hırsız, açık hırsızın elini kesiyor", der. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310/922), *Târîhu'l-ümmem ve'l-mülûk*, III, 208; Mes'ûdî, *Muruc*, VI, 208-211; Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb Bağdâdî (463/1070), *Târîhu Bağdad*, XII, 168-170; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, c. I, s. 32. Yazarın verdiği kaynaklarda bu rivayeti tespit edemedik. Yazarın verdiği bu kaynaklar daha çok yukarıda geçen Amr'ın halife Mansur'a uyarı ve tavsiyede bulunmasıyla ilgilidir. Söz konusu rivayet için bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-ahbâr*, c.I, ss. 119-120; İbn Abdi Rabbih el-Endelüsî, *el-lkdu'l-Ferîd*, tahk.: Ahmed Emin-Ahmed ez-Zeynî-İbrahim Ebyârî, Beyrut 1983, c. II, s. 268. (Çev.).

17 Ebû Abdullah Muhammed el-Cahşiyârî (310/922), *el-Vüzerâ ve'l-Küttâb*, tahk.: Mustafa es-Sekâ-İbrâhim Ebyârî-Abdulhafız eş-Şelebî, Kahire 1980, s. 116. (Çev.)

18 İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, c. I, s. 308; amlf, *Maârif*, s. 93; Ebu Hanife Ahmed b. Davud ed-Dineverî (281/895), *Ahbâru't-Tivâl*, s. 380-9; Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, XII, ss. 168-170. Ayrıca bkz. Ebu'l-Kâsım Ali b. Muhassın b. Ali et-Tenûhî (447/1055), *el-Müstecad min Fi'lâti'l-Ecvad*, s. 189. İbn Kuteybe'nin *Maârif*i ile Dineverî'nin *Ahbâru't-Tivâl* adlı eserinde bu bilgiyi tespit

şüphesinin temelsiz olduğunun farkına vardı. Bazı tarihçiler, Amr b. Ubeyd'in Mansur'la arkadaşlığının önemini abartsalar da, onun rejime karşı tavrı, ne arkadaşça hatta ne de uzlaşmacı olarak nitelenebilir. Amr adaleti savundu, adaletsizliği kınadı ve asla idarede yer almadı. Bunun bir Mu'tezilî rejime karşı, bir Mu'tezilînin tutumu olması mümkün değildir. Bununla birlikte Amr b. Ubeyd'le Mansur arasında kişisel muhabbet devam etti ve İbn Hallikan'ın ifadesiyle Mansur, Amr b. Ubeyd'in ölümünden dolayı çok üzüldü. O, statü bakımından kendisinden daha aşağıdaki birine bir mersiye söyleyen ilk halifeydi.<sup>19</sup>

Bundan başka, kaynaklarda dağılmış olan rivayetler, Nyberg'in hipotezi ile açıkça uyumsuzlar: I. Taberî'ye göre<sup>20</sup> bir grup insan Halife Mehdi döneminde Medine'de Kaderiliği tartışıklarından dolayı tutuklandılar ve Bağdat'a getirildiler. Onların Medine valisi tarafından tutuklanmaları, Kaderiliğin Abbasî otoritelerince kötü telakki edildiğini gösterir. İkinci olarak Abbasî halifesi Mehdî, açıkça Mu'tezilî hür irade fikrinden kendini ayırdı ve babası Mansur'un ona ilişkin her hangi bir şey yaptığını reddetti. Hatîb Bağdâdî<sup>21</sup> buna şunu ilave eder: Mehdî, kendisinden koruma isteyen Kaderî mahkumlar nedeniyle bir Kaderî olarak suçlanmış olsa da, "bana güvendiğim şahıslar tarafından onun kader hakkında hiç konuşmadığı rivayet edildi".

II. Abbasîlerden Ali b. Süleyman'ın, Kaderîlerden iki kişiyi hapisten çıkardığından dolayı Kaderî eğilimlerle suçlanmış olmasını ifade eden Kindî'nin rivayeti<sup>22</sup> de, Abbasî otoritesinin Hâdî döneminin sonuna kadar Kaderîlere baskı yaptığını gösterir. Hatta

edemedik. (Çev.)

19 İbnu'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 40; İbn Hallikan, *Vefeyât ..*, I-VIII, Daru Sâdr, Beyrut 1978, 'Amr b. Ubeyd' maddesi, c. III, ss. 460-462 ; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, c. IV, s. 479. Yakut el-Hamevî'de bu bilgiyi tespit edemedik. (Çev.)

20 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310/922), *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, tahk.: Ebu'l-Fazl Muhammed İbrahim, Dâru'l-Maârif, Kahire, ts., c. VIII, s. 178, Ömer b. Şebbe'den aktararak. (Çev.)

21 Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 301.

22 Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf el-Mısırî el-Kindî (350/961), *Vulâtu Mısır, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye*, Beyrut 1987, s. 106. (Çev.)

daha sonra Harun Reşîd döneminde insanlar, Halku'l-Kur'an hakkındaki fikirlerinden dolayı idam edildi veya idamla tehdit edildi.<sup>23</sup> Bütün bunlar, ilk Abbasî halifelerinden hiçbirinin Mu'tezile'ye veya daha ziyade Kaderî fikirlere yakınlık göstermediğini veya hiç göz yummadığını ispat eder.

III. Reşîd tarafından *Cedelin* yasaklanması ve *Kelamcılar*ın hapsedilmesi,<sup>24</sup> diğer Abbasî karşıtlarına olduğu kadar Mu'tezilîlere de karşı olunduğunun işaretleriydi. Aynı eğilime bir örnek, Muhammed b. Süleyman tarafından müttaki Kelamcı İsa b. et-Taberî'nin ellerinin kesilmesidir.

IV. Amr'ın Mansur ile ilişkilerine dört sayfa ayıran Belâzürî,<sup>25</sup> asla ikisi arasında doktrinel bir ilişkiden bahsetmez. Bilakis o, halifenin Amr b. Ubeyd'e siyasetle ilgilenmeyen dinî bir figür olarak baktığı intibainı verir. Alevî veya Emevî taraftarı olsalar da onları kazanmak için bütün Ehl-i Hadisi himaye etmek ilk Abbasî halifelerinin genel politikasıydı. Fakat onların tarafsız oldukları, çoğunluğunun Ehl-i Hadis taraftarı olmadıkları açıktır. Onlar arasında Amr elbette meşhurdu. Amr'ın tarafsızlığı, idarî görev teklifini reddettiğinde Mansur'un "vallahî bu adam ilgilendiği şeyle meşgul olurken biz onunla meşgul oluyoruz" dediğini nakleden Belâzürî'nin *Ensâb*'ı tarafından da teyit edilir.

V. Diğer bir durum, Mansur, Amr'ın Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'ye beyat ettiğinden şüphelendiğinde, o "şayet ümmet bana imamı seçme görevini verse ben ona uygun birini bulamam..." diyerek cesaretle cevap verdi.

VI. Mu'tezilîlerin İslam düşmanlarına karşı İslam'ı savunmada önemli bir rol oynadıkları doğrudur. Onlar, Abbasîler döneminde yeniden aktif hale gelen dualistlerle (Seneviyye) olduğu kadar Cehmîlerle de mücadele ettiler.<sup>26</sup> Bu politika, Abbasîler'in işine

23 Hatîb Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, VII, 56; Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesir (774/1372), *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, Mektebetü'l-Maarif, Beyrut t.y. , c. X, s. 215; Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Suyûtî (911/1505), *Târihu'l-Hulefâ*, tahk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Matbaatu's-Saade, Mısır 1952, s. 327. (Çev.)

24 İbnu'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, ss. 54, 56, 52, 64.

25 Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, c. IV, ss. 309-314. (Çev.)

26 Bkz. Nyberg'in, Hayyât'ın *Kitâbu'l-İntisâr*'ına yazdığı, Giriş. Ayrıca bkz.



gelmiştir fakat diğer taraftan Mu'tezile'nin otoriteye karşı tutumu negatifti.<sup>27</sup> Emevîler dönemi boyunca Mu'tezile, özel olarak Abbasîlere değil, genel olarak Ehl-i Beyt'e yakınlık gösterdiler. Me'mun'dan önce onların Alioğulları ile ilişkileri Abbasîlerle ilişkilerinden daha güçlü olmasa da ona eşitti.

Ali taraftarlarına yakın olan Mu'tezilîler, başarı (daha) muhtemel olduğunda otoriteye karşı silahlı mücadeleyi onayladılar.<sup>28</sup> Bunu, İbrahim'in Basra'daki ayaklanmasına (145/762) iştirakleri doğrular.

VII. Abbasîlerin propaganda merkezlerinden biri, Ebû Seleme'nin ikamet ettiği Kûfe idi. Burası, Abbasîlerin yıkıcı faaliyetlerinin sahnesi, Horasan ile imamın ikamet ettiği Humeyme arasında doğal bir köprü görevi yaptı. Geleneksel Mu'tezile'nin merkezi Basra'nın aksine Kûfe, Horasan askerlerinin gelmesinden önce bile ayaklanmayı benimsedi. Basra, Abbasî başarısına hiç hevesli olmadı. Basra'nın Emevî valisi, kendi isteği ile Hicaz'a gidene dek yeni rejime aylarca mukavemet etti. Gerçekte ilk Abbasî döneminde Basra'da meydana gelen pek çok olay, orasının düşmanca veya tarafsız tutumunu yansıtır.

### Sonuç

Mevcut bilgiler, ilk dönem Abbasîler'inin dinî politikasına ilişkin açık bir tablo oluşturmamızı mümkün kılmaz. Bununla birlikte biz, Abbasîlerin hilafete geldiklerinde Mu'tezilî olmadıklarını kesin bir şekilde biliyoruz. Abbasî dinî politikasının en önemli temsilcisi ve geniş perspektife sahip olan Mansur, esasen öğretilerini benimsememekle birlikte farklı görüş sahipleriyle işbirliği yapmıştır.

*Tabakâtu'l-Mu'tezile'*nin Girişi; İbnü'n-Nedîm, *Fihrist*, Vasil'in kitaplarının listesi. *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, ss. 44, 46, 47, 54, 55; Hayyât, *el-İntisâr*, ss. 17, 22, 30, 40, 155, 171, 104. Mu'tezile, imâmete gerçek bir aday gibi görünmez. Muhtemelen onlar, çeşitli zamanlarda kimliğini belirtmeksizin birine veya diğer bir şahsa yakınlık gösterdiler.

27 İbnu'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 47.

28 Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî (324/936), *Makalâtu'l-İslâmiyyîn*, tahk.: Hellmut Ritter, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1980, s. 451; Watt, "The political Attitudes", s. 54; Alber Nasri Nader, *Felsefetu'l-Mu'tezile*, I-II, 1950-1951. (Çev.).

Onun politikasının temel niteliği, Kur'an ve Sünnet üzerine inşa olunan Orthodoxy/Sünnîlik'i yerleştirmektir. O, Ehl-i Hadis'ten pekçoğuna yakınlık göstermiş ve büyük oranda onları yanına çekmeyi başarmıştır. Aşırı/gulât *Ravendiyye* fırkasını, mensuplarını makul sınırlardaki hareketlerinde serbest bırakmaya hazırlanan Halife Mansur, *Ravendîlerin* hadlerini aşmaları sebebiyle kendini ve hakimiyetini korumak için onların üstüne gitmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte onlar tamamen yok edilememiştir. Geride kalanların faaliyetleri, o dönemde ortaya çıkan önemli sorunlarda izlenebilir.

Diğer taraftan Abbasî hilafetinin Ravendiyye ve Haşimiyye öğretisi, davetin muharrik güçlerinden biriydi. C. Cahen, bu hususta çok ihtiyatlıdır. O, bir erken dönem taraftarı olan Hidaş ve fikirleriyle ilgili olarak, Abbasîlerin onun yaptığı her şeyi onaylamalarının hiçbir şekilde îmâ edilmediğini vurgular. Bununla birlikte Cahen,<sup>29</sup> Ebu Müslim'in, fikirlerini teşvik etmemekle birlikte, farklı fikirleri savunan değişik insanlardan faydalandığını kabul eder. Senkretik (Bağdaştırmacı)\* doktrinler, Ebu Müslim'in muhitinde var olabildi. Ancak öyle görünüyor ki, onlar, Ebu Müslim'in ölümünden önce olmaktan ziyade, öldükten sonra var olabildiler.

Her halükarda kaynaklarımız, açıkça Abbasîlerin aşırılıkla (gulâtla) bir bağına işaret ederler.<sup>30</sup> Ve bu sebeple biz, Abbasîlerle

29 Cahen, "point du Vue Sur", ss. 326-328.

Senkretizm, Felsefe ve Teoloji'de bir şekilde birbirine zıt ya da birbirinden farklı fikirleri uyumlu hale getirmeye çalışan bir harekettir. En erken kullanımı, Milattan sonra II. ve IV. yüzyıllarda farklı pagan dinlerin birleştirilmesine yönelik Yeni Eflatuncu çabayla bağlantı içindedir. Sonraki kullanımı Rönesans'ta Doğu ve Batı Katolik Kiliselerini birleştirme amacına atıfla kullanılmıştır. Aynı zamanda Aristo ve Eflatun felsefelerini uyumlu hale getirmeye çalışan dönemin bir hareketine işaret etmektedir. Yine George Calixt tarafından XVII. yüzyılda Lutherciliği diğer protestan kitlelerle ve aynı zamanda Katoliklerle birleştirme amacına yönelik olarak kullanılmıştır. Bkz. Vernon J. Bourke, "Syncretism" maddesi, Dagobert D. Runes (Editör) ve yetmiş iki yazar, *Dictonary of Philosophy Ancient-Medieval-Modern*, Littlefield, Adams & Co., Totowa, New Jersey 1976, s. 308; Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Ekin yay., Ankara 1996, s. 460; Niyazi Öktem, "Anadolu Aleviliğinin Senkretik Yapısı", *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Alevîler Bektaşîler Nusayrîler*, İSAV- Ensar Neşriyat, İstanbul 1999, ss. 221-3. (Çev.)

30 Bernard Lewis, *The Arabs in History*, London, 1950; amlf, "Abbasids", *EI2*, c. I, ss. 15-23. (Çev.).

gulât *Ravendiyye* fırkası arasında bir ilişkinin bulunmasının, ılımlı Mu'tezile ile ilişkiden daha muhtemel olduğunu söyleyebiliriz.

Bu ise, Abbasîlerin, Emevîlerin muhtemel tüm düşmanlarını kazanmak şeklindeki Abbasî hareketinin politik kabilevî tabiatıyla hiçbir şekilde bağdaşmamaktadır.